

УДК 347.1: 347.195: 347.471

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ЩОДО ЕНДАВМЕНТІВ НАУКОВИХ УСТАНОВ ТА ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Кочин В. В.,

кандидат юридичних наук,
завідувач відділу методології приватноправових досліджень Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

Статтю розглядається механізм правового регулювання на прикладі ендавментів як систему послідовних послідовних дій уповноважених органів щодо формування моделі правового регулювання, дій осіб щодо встановлення правових відносин між собою та вибору відповідної моделі регулювання (нормативної або поєднаної із саморегулюванням) та форми існування відносин, а також діяльності уповноважених осіб щодо правозастосування у випадку відповідних правопорушень. Окремо звертається увага на публічний вплив, що поступово зменшується в силу утвердження громадянського суспільства та «приватизації» суспільного життя.

Ключові слова: механізм, ендавмент, правове регулювання, правова регламентація, правова реалізація, правозастосування.

ВСТУП

Механізм правового регулювання не сьогодні постає як об'єкт наукових досліджень не лише для вчених-теоретиків права, а й науковців, які опікуються проблемами галузевої юридичної науки. Такий інтерес спричинений можливістю формування комплексного уявлення про право та розуміння його всебічного впливу на реальні суспільні відносини. Нині складно визначити «чисті» галузі права, більш того, навіть його поділ на приватне та публічне поступово розмивається, залишаючи лише сутнісні ознаки приватних чи публічних начал.

Досліджуючи наукові установи та заклади освіти в першу чергу розглядаємо їх як юридичну особу – правову категорію, яка є сформованою та сприйнятою законодавством явищем. Так, ст. 80 ЦК України визначає це поняття як організацію, створену та зареєстровану у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю та можливістю бути позивачем та відповідачем у суді. Запропоноване законодавцем визначення, на наш погляд, все ж не ставить крапку у розумінні однієї з найскладніших проблем у теоретичній юриспруденції – сутності юридичної особи, адже наведені у ЦК України ознаки створюють лише основу для нормативно-правового регулювання цивільного статусу юридичних осіб.

Зважаючи на розкриття у ЦК України категорії юридична особа через поняття «організація» звернемося до теорії «організації», запропонованої О. О. Красавчиковим. На думку вченого, юридичною особою є правове вираження визначених суспільних відносин людей, об'єднаних єдиною метою. Він зробив висновок, що юридична особа є організацією та юридичною особистістю (личністю)¹.

Виділення окремої особи (юридичної особистості) спричинено практичною необхідністю, яка виражається у наступних функціях цього інституту: 1) оформлення колективних інтересів; 2) об'єднання капіталу; 3) зменшення підприємницького ризику; 4) управління капіталом². Врешті-решт, для розмежування окремих інтересів та цілей учасників правових відносин відсутність інституту юридичної особи призведе до хаотичності цивільного обороту. При цьому виникає запитання: чи достатньо законодавчих ознак для визнання державою організації як юридичної особи? Свого часу Є. М. Трубецький стверджував, що достатніми умовами існування юридичної особи є: 1) наявність цілі; 2) існування субстрату (матеріального чи особистого); 3) юридичне визнання організації державою³.

По-перше, мета юридичної особи у чинному ЦК України є підставою для розмежування підприємницьких та непідприємницьких юридичних осіб (ст. 84–85). Однак, такий поділ не створює категоричного імперативного наслідку – безпосередньої можливості здійснення підприємницької чи непідприємницької діяльності, зважаючи на норми ст. 86 ЦК України. Тому, доречно вести мову не про здійснення окремої діяльності, а про можливість розподілу прибутку між учасниками (засновниками) такої юридичної особи.

По-друге, ЦК України практично відтворює погляди Є. М. Трубецького на субстрат юридичної особи, адже ч. 1 ст. 81 передбачено, що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна.

По-третє, державне визнання організації як юридичної особи, на наш погляд, не полягає виключно у її державній реєстрації, яка на сьогодні розглядається лише як надання установчим документам легітимності⁴.

Нормативно-правове регулювання статусу юридичної особи передбачає окрім визначення законодавством організаційно-правових форм юридичних осіб, й інші імперативи та обов'язки, що відповідно формують публічний порядок у механізмі регулювання інституту юридичної особи. На відміну від підприємницьких юридичних осіб, де публічно-правові елементи як вимоги до статутного капіталу чи особливості ліцензування є досить дослідженими, особливості таких елементів у механізмі правового регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах недостатньо розкриті.

Для забезпечення функціонування економічної системи виникає потреба у належному правовому впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони. Це дозволяє закріпити відносини відповідно до поточних та перспективних умов розвитку економіки, сприяти їх розвитку шляхом забезпечення економічної свободи, розвитку

¹ Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание второе, переработанное и дополненное. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва. «ПРОСПЕКТ». 1997. С. 171–172.

² Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание второе, переработанное и дополненное. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва. «ПРОСПЕКТ». 1997. С.111–112.

³ Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. Санкт-Петербург. «Лань». 1999. С. 175–177.

⁴ Черевко П. П. Створення юридичних осіб приватного права. Автореф. дис. дис. ... канд. юрид. наук. К. 2009. С. 9–10.

власності, захист бізнесу від надмірного державного впливу, а також охороняти економічні відносини через систему заборон, обмежень та юридичної відповідальності¹.

У міжгалузевій літературі приділяється увага розмежуванню економічного та соціального регулювання відносин. Зокрема, в межах економічного регулювання виділяють структурне регулювання здійснене регулювання (John A. Kay, John S. Vickers). Структурне регулювання спрямовується на структуру ринку (порядок входження та виходу, вимоги до кваліфікації тощо), натомість здійснене регулювання спрямовує вплив на поведінку виробників та споживачі на ринку. Економічне регулювання застосовується переважно до природних монополій та значних структур на ринку. Соціальне ж регулювання стосується регулювання у сфері навколишнього природного середовища, захисту прав споживачів чи трудових прав з метою створення рівних можливостей².

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ

Відповідно до сутності регулювання економічні теорії поділяються на теорії публічного інтересу та теорії приватного інтересу у регулюванні. В загальних рисах теорії публічного інтересу у регулюванні зводяться до ринкової неспроможності та необхідності державного впливу на економічні процеси, за що і піддаються критиці з огляду на прагнення до досягнення ідеальної цілі (Kenneth J. Arrow, Francis M. Bator, Robin Voadway, Neil Bruce). Мета такого регулювання зводиться переважно до сфери соціального регулювання в умовах недосконалої конкуренції, відсутності ринків чи небажаних соціальних перспектив³. Крім того, розглядаються також інституційні теорії регулювання в частині незалежності та підзвітності виробництва⁴.

У свою чергу теорії приватного інтересу регулювання передбачають, що відповідно до часу регулювання слугуватиме інтересам виробництва – теорія захоплення (capture). В межах цих досліджень виділилися чиказька школа регулювання (George Stigler, Richard A. Posner, Roger G. Noll, що передбачає що норма як регулятор потребується виробництвом, сформована та застосовується переважно для його вигоди), що була розширена зважаючи на політичні мотиви регулювання та їх зв'язок з виробництвом (Sam Peltzman) або через групи тиску (Gary S. Becker)⁵.

Структура механізму правового регулювання характеризується відповідною послідовністю елементів, внаслідок якого формується норма права, яка у подальшому застосовується учасниками правових відносин щодо об'єкту (суспільних відносин) правового регулювання. Послідовність взаємодії елементів дозволяє визначити стадії правового регулювання, які визначаються в юридичній науці по-різному.

Перш за все, основою для виділення стадій та елементів правового регулювання відносин слугує робота С. С. Алексеева, в якій він пропонує

---

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків. Еспада. 2006. С. 276–277.

² Regulation and Economics. Edited by Roger J. Van der Bergh, Alessio M. Paccas. Encyclopedia of Law and Economics, Second Edition. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2012. 781 p. P. 27.

³ Regulation and Economics. Edited by Roger J. Van der Bergh, Alessio M. Paccas. Encyclopedia of Law and Economics, Second Edition. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2012. P. 29–33.

⁴ Regulation and Economics. Edited by Roger J. Van der Bergh, Alessio M. Paccas. Encyclopedia of Law and Economics, Second Edition. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2012. P. 67–69.

⁵ Regulation and Economics. Edited by Roger J. Van der Bergh, Alessio M. Paccas. Encyclopedia of Law and Economics, Second Edition. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2012. P. 51–60.

процес правового регулювання поділяти на з три основні стадії: 1) регламентування суспільних відносин, що потребують правового опосередкування; 2) дія юридичних норм, в результаті яких виникають або змінюються правові відносини (суб'єктивні юридичні права та обов'язки конкретних осіб); 3) реалізація суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. При цьому, цим стадіям відповідають три основні елементи або частини його механізму: 1) юридичні норми; 2) правовідносини; 3) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків¹.

О. А. Беяневич, розкриваючи взаємопов'язаність механізму правового регулювання господарських відносин та визначення господарського обороту, відображує такі стадії: 1) виникнення прав та обов'язків (правовідносин), основними елементами якого виступають юридичні факти та/або юридичні склади; 2) реалізація норм права, а також суб'єктивних прав та обов'язків, основним елементом якої є правовідношення; 3) застосування (факультативно) заходів державного примусу судовими та адміністративними органами у випадку порушення суб'єктивних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання².

Р. Б. Шишка називає наступні стадії регулювання: 1) доправовідносна чи оціночна; 2) праворегуляторна; 3) правотворча; 5) правонабувна; б) правоздійснення; 7) правозахисна; 8) постправовідносна³.

Серед останніх досліджень обґрунтовується доцільність існування наступної послідовності елементів механізму правового регулювання: а) нормативна основа: норми права та/або інші соціальні регулятори (звичаї ділового обороту, моральні засади суспільства, судова практика, правова доктрина тощо); б) передумови правовідносин; в) юридичні факти (склади); г) зобов'язальні правовідносини; д) здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання сторонами юридичних обов'язків; е) за умови порушення (невизнання, оспорювання) зобов'язальних правовідносин або окремих його елементів як факультативний елемент – захист суб'єктивних цивільних прав та юридичних інтересів суб'єктів зобов'язання⁴.

На наш погляд, в загальних рисах механізм правового регулювання відносин зводимо до такої послідовності стадій: 1) правова регламентація; 2) правореалізація; 3) правозастосування. Відповідно, основою кожної із цих стадій є *норма права*⁵, а ключовими елементами кожної із стадій є *правові відносини*, правомірне чи неправомірне діяння (правочин/делікт) та *правовий акт*.

¹ Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва. Юрид. лит. 1966. С. 34.

² Беяневич О. А. Аскіологічні засади господарського обороту та його стабільності: постановка проблеми. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць за ред. О. А. Беяневич. К. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2013. С. 9.

³ Шишка Р. Б. Стадії регулювання господарських правовідносин // Юридична наука і практика: виклики часу. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Т. III. м. Київ, Національний авіаційний університет, 12 березня 2015 р.. С. 166–168.

⁴ Пленюк М. Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади). Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2017. С. 4-5.

⁵ Звертаємо увагу, що серед теоретиків права з'явився погляд, що первинним елементом системи права є не норма права, а правовий суб'єкт; ані норма, ані правовідносини, ані акт застосування, реалізації права і т.п. елементи не можуть бути внутрішньо керованою ланкою системи права, нею стає тільки суб'єкт права. Див: Горбенко Л. А. Суб'єкт права як категорія правознавства. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львів. 2017. С. 7.

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ

Першою стадією механізму правового регулювання є правова регламентація, результатом до якої відбувається закріплення правової норми, що передбачає відповідну модель поведінки суб'єкта правових відносин. Отже ключовими елементами цієї стадії є правові відносини, регламентовані нормою права. У цьому аспекті доречно виділити серед норм права акт законодавства, відповідно до якого визначені принципи правового регулювання, співвідношення з іншими регуляторами (договір, звичай, можливість застосування аналогії), а також роль судової практики. Як результат, відповідно до нормативно передбаченої моделі відносин, а також зважаючи на фактичні відносини, що можуть скластися, правова норма регламентує правові відносини між суб'єктами, визначаючи їх зміст, щодо відповідного об'єкта відносин.

Зважаючи на особливості змісту досліджуваних відносин, виникає запитання щодо можливості їх окреслення в одну групу – невідприємницькі відносини, на противагу підприємницьким відносинам. Так, ринкова економіка передбачає функціонування економічної системи на принципах вільного підприємництва, у якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок. У свою чергу, основою невідприємницьких відносин є свобода асоціації та філантропія, що доречно окреслювати в межах громадянського суспільства.

Для забезпечення підприємництва виникає потреба у належному правовому впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони, що дозволяє закріпити відносини відповідно до поточних та перспективних умов розвитку економіки, сприяти їх розвитку шляхом забезпечення економічної свободи, розвитку власності, захист бізнесу від надмірного державного впливу, а також охороняти економічні відносини через систему заборон, обмежень та юридичної відповідальності¹.

Правове регулювання розпочинається дещо раніше, ніж, власне, дія цього механізму. Зокрема, на цьому етапі різні суб'єкти правоутворення формулюють, санкціонують та закріплюють у притаманних правовій системі юридичних джерелах норми права. Сам же «запуск» механізму відбувається у момент набрання цими правилами чинності, а також у процесі їх тлумачення².

Розмежовуючи підприємницькі та невідприємницькі відносини слід окреслити їх поняття. Так, підтримуючи погляд В. М. Махінчука, підприємницькі відносини доцільно визначати як суспільні відносини, які виникають між суб'єктами підприємництва в ході укладення та виконання ними договорів про передання майна у власність, виконання робіт чи надання послуг та інших договорів, метою яких є отримання цими суб'єктами прибутку³.

Визначення підприємництва, на наш погляд, має бути тісно пов'язаним з розумінням «підприємництва» як економічної та правової категорії. Так, підприємництво є особливою формою економічної активності, що передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху; інноваційний характер підприємницької діяльності; самостійний характер господарювання,

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 276–277.

² Загальна теорія держави і права. Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. С. 220–221.

³ Махінчук В. М. Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. С. 10.

укладення регулярних, а не одноразових угод (бізнес-операцій); перспективність, спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери розповсюдження; залучення у господарську діяльність різних учасників підприємницької активності; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті рішень та здійсненні бізнесу; наявність фактору ризику; майнова відповідальність підприємця за результати господарювання¹.

Непідприємницька діяльність може спрямовуватися на отримання відповідного прибутку, проте цей прибуток не спрямовується на задоволення інтересів засновників чи учасників такої діяльності. Йдеться про відповідний суспільний ефект (або колективний ефект) або спрямування коштів на так звані «неприбуткові» цілі, тобто ті, які традиційно не можуть бути рентабельними (наука, освіта, виховання, медицина), внаслідок чого потребують відповідної сторонньої підтримки. Так, йдеться про усталене розуміння таких організацій як надавачів публічних послуг².

Модель підприємництва відображена у ст. 42 ГК України як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Така побудова поняття викликає необхідність досить слушного зауваження щодо необхідності господарсько-правового чи цивільно-правового регулювання відносин, які виникають у процесі підприємництва. Тим самим, детальніше розглянемо суб'єктну та об'єктну складові підприємницьких відносин.

Суб'єкт підприємницької діяльності в процесі господарювання вступає у відносини з іншими суб'єктами підприємницької діяльності, споживачами, суб'єктами владних повноважень. Відносини, які безпосередньо стосуються підприємницької діяльності, зокрема, де йдеться про реалізацію товарів чи послуг іншим підприємцям або споживачам (юридично рівними учасниками відносин), а також відносини, які виникають внаслідок реалізації суб'єктами владних повноважень політики у сфері господарювання (відносини влади і підпорядкування щодо регулювання економіки).

При здійсненні підприємницької діяльності виникають відносини, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності. Йдеться про споживчі відносини, участь в яких здійснюється з метою задоволення особистих потреб. Їх особливістю є подвійна правова природа, оскільки з однієї сторони договору реалізуються підприємницькі інтереси, з іншої – споживчі. Внаслідок цього виникає умовна «нерівність» сторін договору, яка компенсується особливим захистом прав споживачів в межах відповідної державної політики (Закон України «Про захист прав споживачів»).

ГК України деталізує господарські відносини, шляхом їх поділу на господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські (ч. 4 ст. 3). Однак, на наш погляд, всі ці відносини мають різні передумови їх виникнення, різний механізм та різні наслідки, які вони породжують. Вважаємо, що слід говорити про приватноправову та адміністративно-правову природу відносин, що безпосередньо виникають зі здійснення підприємницької діяльності. Таким чином, реалізуються дві мети регулювання: забезпечення

¹ Виноградська А. М. Основи підприємництва. Навчальний посібник. Друге видання, перероб. і допов. К.: Кондор, 2007. С. 11–12.

² Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. Edited by Klaus J. Hopt and Thomas von Hippel. Cambridge University Press. 2010. P. 4–5.

свободи підприємництва, а також забезпечення вільного ринку та запобігання монополізації економіки¹.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає наукова діяльність як інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Безпосередньо закон не визначає наукову діяльність як неприбуткову, непідприємницьку чи некомерційну, а лише встановлює норму, що наукова установа є юридичною особою та може мати статус неприбуткової організації.

Законодавство про освіту передбачає можливість прибуткових та неприбуткових закладів освіти, хоча традиційно така діяльність вважається неприбутковою в силу її суспільної користі.

Слід звернути увагу на об'єкт підприємницьких відносин, тобто на матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої права і юридичні обов'язки. Вважаємо, що при визначенні об'єкта підприємницьких відносин слід виходити з підприємницької мети, тобто можливості суб'єкта після реалізації прав та обов'язків відносно цього об'єкта отримати прибуток та наступним розподілом між його учасниками. У свою чергу, наукова та освітня діяльність мають децю інший об'єкт – відповідний науковий результат або знання, що загалом не виключає можливість їх комерціалізації за певних умов.

Характерною ознакою підприємницьких відносин є особливий суб'єктний склад. У юридичній літературі при розгляді цієї проблематики звертається увага переважно на суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців). Беззаперечно, така позиція є слушною та обґрунтованою, однак при цьому слід уникати зміщення акцентів, які не сприяють функціонуванню механізму регулювання підприємницьких відносин. Участь у підприємницьких відносинах здійснюється на основі цивільної правосуб'єктності, тому слід уникати правового регулювання організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права нормами господарського законодавства². Дійсно, цивільним законодавством сформована теоретично вивірена система організаційно-правових форм юридичних осіб, які є суб'єктами підприємницької діяльності, однак не кожна юридична особа може бути учасником будь-яких підприємницьких відносин. Так, без відповідних статусних ознак юридична особа не може бути страховиком (ч. 1 ст. 984 ЦК України), кредитодавцем (ч. 1 ст. 1054 ЦК України) або фактором (ч. 3 ст. 1079 ЦК України).

Окремо слід наголосити, що підставою для надання суб'єкту окремих статусних ознак є необхідність публічного регулювання окремих сфер економіки, що відповідає засадам правоздатності юридичної особи (ч. 3 ст. 91 ЦК України) чи права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 50 ЦК України). У свою чергу, особливими статусами щодо науки та освіти є статус наукової установи та закладу освіти відповідно³.

¹ Крупчан О. Д. Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 12, 2013 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, 2013. С. 8.

² Махінчук В. М. Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. С. 175.

³ Примітним є те, що ці статуси, залежно від потреби практики, можуть варіюватися. Так, наукова установа відповідно до ліцензії може бути закладом освіти (на третьому та четвертому рівні), а заклад вищої освіти може отримати статус наукової установи.

Таким чином, мета, предмет, методи та принципи правового регулювання є елементами, які необхідні для формування норми права як регулятора суспільних відносин. Нині, право вже не розглядається виключно як сукупність норм, які встановлюються та санкціонуються державою (ототожнення права і закону), що дозволяє широко застосовувати в цивільному праві й інші джерела: договір, звичай, аналогію.

Названі регулятори формують об'єктивні правові відносини шляхом закріплення безпосередньої моделі відносин, а також встановлюють межі свободи та обмеження у частині реалізації цієї моделі суб'єктами права. Крім того, норма права відповідним чином формує правовий режим об'єкта відносин, встановлюючи особливості виникнення, здійснення та припинення прав відносно нього, а також особливості правового статусу учасника відносин, закріплюючи його правосуб'єктність, особливості набуття окремих статусних ознак, у тому числі закріплення юридичних фактів, які породжують ці відносини. В результаті взаємодії цих елементів здійснюється відповідне правове регламентування суспільних відносин.

При цьому, окремо слід виділити суб'єкта правоутворення, який формує, санкціонує та закріплює у відповідному джерелі норму права. Особливістю функціонування економічної системи є встановлення оптимального регулятора відносин, яким для ринкової економіки є ринок. В економічній теорії висловлена думка, що за умов системних змін, коли ринок перебуває на стадії свого формування, на державу покладається забезпечення дієвості ринкової координації, тобто вона має розглядатися не як компенсатор недоліків ринку, а як його партнер для координації економічної діяльності суб'єктів¹.

Статтею 92 Конституції України передбачені наступні суспільні відносини, які регламентуються виключно законами України: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, виключно законом як джерелом правового регулювання формуються такі елементи правового регулювання як принципи, гарантії, режим об'єктів та правовий статус суб'єктів відносин, с внаслідок чого формується відповідний господарський порядок, який полягає у легітимізованій можливості впливу держави на упорядкування (організацію) форм і фактів економічного процесу через обмеження у визначених випадках договірної свободи, контроль за більшістю монополій, захист конкуренції, споживачів тощо².

Детальніше засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів передбачено ст. 12 ГК України, до яких відносяться державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Вважаємо, що нормальне функціонування ринкової системи економіки є проблемою не так правового регламентування, як правозастосування. Слід погодитися з В. С. Щербиною, який наголошує, що застосування названих засобів

¹ Пилипенко Г. М. Інституційні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.01. Дніпропетровськ, 2012. С. 26.

² Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер, 2006. С. 360–361.

державного регулювання має спрямовуватися на розв'язання таких задач як забезпечення оптимального державного втручання в організацію і здійснення господарської діяльності, та забезпечення оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів¹.

Саме тому, має відбуватися вплив держави на підприємницькі відносини через здійснення державою економічної політики на основі економічної стратегії та тактики (ст. 9 ГК України) та формування моделі економічних відносин на приватноправових засадах з можливістю залучення суб'єктів саморегулювання.

Зважаючи на викладене, вважаємо за доцільне висловити наступні висновки. Правова регламентація є першою стадією механізму правового регулювання кінцевим результатом якого є формування відповідної правової норми, закріпленої у належному джерелі. Ця норма ґрунтується на основі мети, предмету та методу, принципів правового регулювання. Основою правового регламентації є передбачена ст. 92 Конституції України коло відносин, які визначаються виключно законами України. Держава в особі уповноважених органів формує відповідні норми та акти правозастосування, які відображаються у таких джерелах як нормативно-правовий акт та судова практика. Крім того, суб'єктам саморегулювання надається можливість в межах диспозитивності приватного права сформулювати власні відносини, встановлені передбаченою законодавством формою. Ці норми передбачають модель поведінки, обмеження та свободи здійснення, порядок захисту та відповідальності. При цьому, вихідними елементами цього процесу є формування правового режиму об'єкта відносин та правового статусу (а також додаткових статусних ознак) суб'єкта відносин. Для підприємницьких відносин ця стадія характеризується приватноправовими засадами, диспозитивним методом правового регулювання, законодавчої регламентації моделі відносин, а також зменшенням кількості підзаконних актів як засобів державного регулювання. Вважаємо, що саме на основі цих засад має формуватися ринкова економіка в Україні.

Європейському праворозумінню притаманно поєднання цивільного та комерційного інтересу як предмету приватного права. Розмежування ж приватного та публічного права у Європі так само не позбавлено належного сприйняття, однак на національному рівні концепції можуть різнитися. Загалом же цивільні та комерційні справи (civil and commercial matters) різними джерелами *acquis* ЄС на основі ст. 45(4), 51(1)62 TFEU, 39(4), 45(1), 55 EC: Брюссельська конвенція 1968, Брюссель I (Reg 44/2001), Директива про правову допомогу (ст. 1(2)1 Dir 2003/8), Регулювання виконавчого провадження (ст. 2(1)1 Reg 805/2004) та інші².

Економічна система складається не лише з підприємницького сектору, який має на меті отримання прибутку, та державного (муніципального) сектору, що існує для здійснення публічного управління, а й так званого «третього сектору», основою якого є непідприємницькі товариства та установи. Ці організації все частіше стають об'єктом уваги в рамках

¹ Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. № 94. С. 14.

² Anatol Dutta Civil and Commercial Matters // The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I. Edited by Jürgen Basedow, Klaus J. Hopt, Reihard Zimmermann with Andreas Stier. Oxford University Press. 2012. P. 194–195.

державної політики оскільки існує необхідність підвищення якості суспільних послуг та скорочення сфери діяльності держави. Завдяки притаманним особливостям інституцій, що виконують громадські цілі, вони мають істотні переваги, зокрема, у таких галузях як охорона здоров'я, освіта та надання соціальних послуг¹.

Отже, на стадії правової регламентації слід виділити фактичні відносини, які потребують унормування. Як результат, модель відносин, яка передбачена правом, «взаємодіє» із фактичними суспільними відносинами формуючи відповідні правові відносини. Звернемо увагу на правові відносини у непідприємницьких товариствах та установах. Для цього слід встановити їх суб'єктний та об'єктний склад, а також права та обов'язки, що виникають між цими суб'єктами відносно цих об'єктів (зміст відносин).

ЗМІСТ ВІДНОСИН

Непідприємницькі товариства та установи на основі реалізації особами права на свободу об'єднання та правомочності власника щодо визначення юридичної долі майна відповідно. Існує думка, що сучасною тенденцією реалізації права на свободу об'єднання є надмірна його політизація, що може призвести до негативних наслідків². Дійсно, єдиним обмеженням права на свободу об'єднання у національному законодавстві є механізм захисту публічних інтересів шляхом заборони реалізації прав та інтересів осіб, які мають на меті ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави тощо (ч. 1 ст. 37 Конституції України). Такі обмеження створені для: 1) забезпечення інтересів національної безпеки чи публічного порядку; 2) запобігання безпорядків чи злочинів; 3) охорони здоров'я чи моралі; 4) захисту прав та свобод інших осіб³.

Міжнародне право в галузі прав людини покладає на державу основну відповідальність за дотримання, захист і здійснення прав. В контексті фундаменталізму це зобов'язання може представлятися не скільки деформованим, оскільки деякі порушення прав людини що виходять від недержавних суб'єктів. Але зобов'язання держав захищати права на свободу мирних зібрань та асоціації і сприяти їх здійсненню включає обов'язок не допускати порушення цих прав приватними особами. Для виконання своїх обов'язків в цьому відношенні державам слід, зокрема, прийняти ефективне національне законодавство, чітко встановлює права і обов'язки для всіх, створити незалежні і дієві правозастосовні та судові механізми, а також забезпечити ефективні засоби правового захисту в разі порушення прав⁴.

Існують думки, що наукові установи та заклади освіти мають спеціальну правоздатність, що полягає у можливості мати права та обов'язки, які не повинні виходити за її межі, а отже, обґрунтовується концепція, що була закріплена у ст. 26 ЦК УРСР 1963 р. щодо «статутної правоздатності»⁵.

Вважаємо, що спеціальна правоздатність має публічно-правові ознаки та суперечить принципу рівності учасників цивільних відносин, а тому не може бути

¹ Руководство по некоммерческим организациям в Системе национальных счетов. 2006. С. 5

² Севастьяненко О. В. Правове регулювання порядку створення та діяльності громадських організацій // Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання. Збірник наукових праць К. НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. 2009. С. 246.

³ Айриш Л. Схема анализа правомерности наложения ограничений на свободу объединения // Хрестоматия по некоммерческому праву. Алматы. ТОО «Издательство LEM». 2007. С. 391.

⁴ Доклад Специального докладчика по вопросу о праве на свободу мирных собраний и праве на свободу ассоциации. 10 Августа 2016. С. 7.

⁵ Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. М.: Издательство БЕК. 1994. С. 79; Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание второе, переработанное и дополненное. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М. «ПРОСПЕКТ», 1997. С. 120; Зозуляк О. І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. К. 2010. С. 8.

застосована до юридичних осіб приватного права як до характерних його учасників. Так, принцип «спеціальності» (*principe de la specialite*) виник в адміністративній, державній практиці Франції тільки на початку XIX ст., а до цього часу юридичні особи мали загальну правоздатність¹, тобто він виник за межами цивільно-правового регулювання. Таке обмеження використовувалося для унеможливлення різних махінацій, яке дістало назву доктрини *ultra vires* («поверх сили», чи навіть «поверх влади»).

Сучасний розвиток суспільства не надає можливості виокремити суто цивільні та суто підприємницькі відносини, що призводить до так званої «комерціалізації» цивільного права, а межа між цими галузями права стала умовною². Але, незважаючи на це, з усього кола прав та обов'язків все ж можна виокремити господарську (підприємницьку) правосуб'єктність, що визначатиметься через господарську компетенцію³. Слід вести мову, мабуть, не про спеціальну цивільну правоздатність (чи цивільну правосуб'єктність), а про спеціальну господарську правоздатність (чи господарську (підприємницьку) правосуб'єктність) юридичних осіб. Для внутрішніх відносин публічний порядок характеризується у змісті відносин участі (членства) у непідприємницьких товариствах.

Об'єктом відносин за участю непідприємницьких товариств та установ є, по-перше, ті права та інтереси, на основі яких створюється ці юридичні особи; по-друге, ті права та інтереси, які виникають у засновників, учасників (членів) у зв'язку з участю у таких юридичних особах. Так, у непідприємницьких товариствах, що переслідують приватно корисні інтереси, об'єктом є особисті немайнові та майнові інтереси відповідно до виду товариства. У свою чергу, суспільно корисні непідприємницькі товариства за об'єкт мають інтереси невизначеного кола осіб.

Юридичною формою соціального змісту є правовий зв'язок, а отже цивільні відносини між приватними особами; юридичний зміст – це права та обов'язки його суб'єктів (учасників)⁴. Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova пропонують у загальному вигляді розглядати взаємодію корпоративних та організаційних відносин, зокрема, щодо виникнення та припинення щодо створення та припинення юридичної особи, а також організаційні правовідносини, що забезпечують здійснення правосуб'єктності юридичної особи⁵. Однак, при цьому виникає проблема суб'єктного складу відносин з управління, адже на переконання В. І. Борисовою між органом та юридичною особою правові відносини не виникають⁶.

Дійсно, безпосередньо орган управління не є учасником цивільних відносин, хоча на підставі ч. 1 ст. 92 ЦК України може скластися протилежне уявлення, адже юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. У цьому випадку є потреба у додаткових

¹ Цивільне право України: Підручник. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. С. 129.

² Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер. 2004. Т. 1. С. 9.

³ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. Монографія. К. Юрінком Інтер. 2008. С. 13.

⁴ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини. Навчальний посібник. К. Істина. 2008. С. 92.

⁵ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини. Навчальний посібник. К. Істина. 2008. С. 189-202.

⁶ Борисова В. И. Теоретико-методологические положения учения о юридических лицах // Методология исследования проблем цивилистики. Сб. ст. под ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А. Слипенченко. Харьков. Право. 2017. С. 82

досліджень, особливо, зважаючи на конструкцію установи, внутрішні відносини якої фактично обмежуються метою створення. Законодавство не передбачає регулювання відносин засновник – установа, оскільки перший не бере участі в її управлінні, тому звернемося до відносин у невідприємницьких товариствах.

Таким чином, обмеження щодо участі (членства) осіб у невідприємницькому товаристві розмежовується на ті, що передбачені: 1) законом (публічно-правові); 2) статутом (приватноправові).

Відносини в юридичній особі нерідко зводяться до поняття організаційно-правової форми. Зокрема, К. О. Кочергіна визначає організаційно-правову форму як систему врегульованих у законодавстві трьох видів відносин, а саме ті, що виникають у середині підсистеми «засновників/учасників»; що виникають у середині підсистеми «юридична особа»; що виникають між названими підсистемами¹. І. В. Борисов продовжуючи ці погляди доводить, що основні потреби (інтереси) засновників/учасників відбиваються в структурі «базових» організаційно-правових форм юридичних осіб, які визначені у ЦК України та окремих спеціальних законодавчих актах. На прикладі фінансової установи дослідник розкриває мінімальну та достатню структуру її організаційно-правової форми, що відбиває організаційно-економічні потреби її засновників/учасників – триаду «власність-управління-контроль», та складається з таких елементів: 1) порядок створення, реорганізації та ліквідації юридичної особи; 2) правовий статус її засновників та учасників; 3) система органів фінансової установи; 4) правовий режим майна; 5) розподіл відповідальності між засновниками та фінансовою установою².

ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Регулювання правових відносин розглядається через вплив джерел права на фактичні відносини, проводячи їх через призму моделі, закріпленої у відповідному акті регламентації. Нині ведеться мова про регулювання відносин правом, зважаючи на принцип верховенства права, тобто окрім акту законодавства приватні відносини піддаються регулюванню договором, звичаєм, а також піддається впливу судової практики (зважаючи на відсутність у вітчизняній доктрині судового претендента). Більш того, регулювання як процес має розглядатися дещо ширше.

Так, після Другої світової війни держави стали на різні шляхи регулювання економіки, виходячи із попередніх помилок та історичних традицій. Так, скандинавські країни, маючи тривалі демократичні традиції, тенденції політики соціальної рівності, високоякісних трудової сили підприємництва, зосередилися на високому рівні оподаткування, відсутності визначення видів підприємництва, забезпеченні працевлаштуванню та соціальній справедливості. Німеччина офіційно закріпила доктрину «соціально ринкової економіки», що досить часто цитується, однак до кінця не розуміється вченими. У загальних рисах це виглядає як використання найкращого між залишенням вільного ринку, приватного сектору та економічній свободі для виробництва якомога більшого «торга» для його розподілу в мінімально необхідній кількості у відповідних соціальних секторах. Натомість Франція залишила планування у державному секторі економіки та маючи великий ресурсний капітал для приватного сектору³.

¹ Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків. 2005. С. 12.

² Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.04. Харків. 2016. С. 5-6.

³ Government and Economies in the Postwar World: Economic Policies and Comparative Performance, 1945-85. Andrew Graham, Anthony Seldon. London and New York. 1991. P. 298-300.

Нині відмічається, що у будь-якому регулюванні, де присутній фундаменталізм (вкрай консервативні суспільні течії¹) може розпалювати нетерпимість, що веде до порушення прав на свободу асоціації, і висвітлює питання відповідальності держави і недержавних суб'єктів за запобігання актів насильства і усунення їх наслідків². Таким чином, шлях до крайньої консервативності непритаманний сучасному суспільству, а отже мають використовуватися гнучкі регулятори.

Зважаючи на такі підходи, регулятори та сфери регулювання є різними, відповідно до напрямків економічної політики держави. Нині Україна стала на шлях дерегулювання, що передбачає зменшення контролю держави над здійсненням *господарювання* шляхом створення відповідного ринку. Держава при цьому, може регулювати загальні засади існування ринку (фондового, банківського, страхового тощо) через формування вимог до статусних ознак їх суб'єктів та технічного регулювання об'єктів відносин. При цьому, має відбуватися поступове наділення повноваженнями регулятора саморегулювних організацій. Проте, це не завжди повинно передбачати скорочення основних засобів регулюючого впливу (натомість передбачає регуляторну «гільйотину» через скорочення власне актів регулювання), що не повинно перешкоджати законній господарській діяльності.

Вплив публічних регуляторів на приватні відносини спричинений у тому числі й дуалізмом приватного права. У ФРН така взаємодія Є. Курзінски-Сінгер розглядається виходячи з наступних принципів: 1) через обмежувальні рамки правової держави (Rechtsstaat), яким повинні підкорятися будь-які її дії; 2) принцип пропорційності (Verhältnismäßigkeitsgrundsatz) означає, що держава повинна переслідувати в своїх діях легітимну мету відповідно до правових цінностей; 3) принцип законності (Gesetzmäßigkeitsprinzip) означає, по-перше, неприпустимість порушення законів виконавчою владою, і, по-друге, можливість здійснення дій, які зачіпають права громадян, тільки на підставі формального закону, який надає виконавчій владі право на відповідні дії (Gesetzesvorbehalt). Цивільне право за своєю природою, навпаки, має на увазі принципову відсутність обмежень, а отже діє принцип автономії волі (Privatautonomie). Обмеження цієї свободи повинні в свою чергу відповідати вказаним вище принципам правової держави, зокрема, принципу пропорційності³.

Отже, правова регламентація окремих відносин здійснюється відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України (наприклад, права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності). Таким чином, виключно законом як джерелом правового регулювання формуються такі елементи правового регулювання як принципи, гарантії, режим об'єктів та правовий статус суб'єктів відносин, є внаслідок чого формується відповідний господарський порядок, який полягає у легітимізованій можливості впливу держави на упорядкування (організацію) форм і фактів економічного процесу через обмеження у визначених випадках договірної свободи, контроль за більшістю монополій, захист конкуренції, споживачів тощо⁴.

¹ Для зручності використовуються чотири загальні категорії: ринковий фундаменталізм; політичний фундаменталізм; релігійний фундаменталізм; культурний і націоналістичний фундаменталізм

² Доклад Спеціального докладчика по вопросу о праве на свободу мирных собраний и праве на свободу ассоциации. 10 Августа 2016. С. 9.

³ Курзінски-Сінгер Е. Принципы немецкого вещного права и разграничение вещных и обязательственных прав // Сборник статей о праве Германии. № 1. 2015. С. 77.

⁴ Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер. 2006. С. 360–361.

Однак, серед досліджуваних відносин є окремий виняток неправомірного публічного впливу на відносини у непідприємницьких товариствах та установах. Відповідно до положень п.п. 133.4.1. ПК України неприбутковим підприємством, установою та організацією є підприємство, установа та організація (далі - неприбуткова організація), що одночасно відповідає вимогам, встановленим податковим законодавством. Як результат, на практиці регламентація цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах здійснюється не на основі приватноправових, а на основі податкових норм, хоча сутність непідприємницьких товариств та установ відповідає неприбутковій меті. Вочевидь, названа норма недоцільно імплементована із законодавства держави, правопорядок якого не розмежовує непідприємницькі та підприємницькі юридичні особи (наприклад, США), тому статус неприбутковості має бути винятком для підприємницьких організацій.

Суб'єктами відносин у непідприємницьких товариствах будуть фізичні або юридичні особи, яка реалізують своє право щодо цивільних прав та інтересів на основі свободи асоціації, а також особи, які беруть участь в управлінні цього товариства. Тому при характеристиці суб'єктів слід окрему увагу звертати на особисті немайнові права, як основу виникнення відносин (у широкому розумінні ст. 314 ЦК України), а також інші права та обов'язки, які виникають у особи відповідно до її участі у товаристві. Таким чином, об'єктами відносин можуть бути лише об'єкти цивільних прав, передбачені ст. 177 ЦК України.

У свою чергу, суб'єктами відносин в установі буду особи – засновники установи, а також особи, які беруть участь в управлінні установою. Таким чином, основою створення цієї юридичної особи є право власності засновників щодо об'єктів, які вони передають до новоствореної організації. Відповідно об'єктами відносин можуть бути так само об'єкти цивільних прав, передбачені ст. 177 ЦК України.

Зміст відносин у непідприємницьких товариствах та установах можна охопити їх спільною конструкцією: 1) права та обов'язки щодо створення юридичної особи; 2) права та обов'язки щодо існування юридичної особи; 3) права та обов'язки щодо припинення юридичної особи.

ПРАВОВА РЕАЛІЗАЦІЯ

Правова реалізація передбачає наявність таких елементів як *правочин*, що породжує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків, а також *делікт*, що спричиняє виникнення відносин із відповідальності. Звернемо особливу увагу на здійснення прав та виконання обов'язків, які характеризуються залежно від об'єкту, з приводу якого вони виникають на: 1) майнові; 2) немайнові; 3) організаційні.

Правочиноздатність юридичної особи не є безмежною в силу внутрішніх та зовнішніх чинників. Так, ст. 203 ЦК визначає загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину: дотримання засад публічного порядку, обсягу цивільної дієздатності, відповідності волевиявлення волі, належності форми, реальності наслідків. Зважаючи на універсальність правоздатності юридичної особи положення про необхідний обсяг цивільної дієздатності за загальним правилом за наявності державної реєстрації не повинно піддаватися сумніву. Це не означає, що юридична особа може вчиняти будь-який правочин, адже існують внутрішні та зовнішні межі правочиноздатності юридичних осіб.

До внутрішньої необхідно віднести мету (інтерес) юридичної особи, яка формується в її установчих документах. На наш погляд, мету юридичної особи не варто поєднувати з обсягом її правоздатності, оскільки вона є тим

абстрактним інтересом, який ставлять перед собою її засновники (учасники). Тим самим, мета юридичної особи відповідає категорії «воля фізичної особи», тобто мотивації засновників брати участь у цивільних відносинах.

З огляду на приватноправовий характер досліджуваних відносин, цієї стадії може бути достатньо для нормального функціонування механізму правового регулювання. Зокрема, правочин надає можливість здійснити належним чином суб'єктивні права та виконати цивільні обов'язки, що забезпечуватиме стабільність існування змісту правових відносин. Внаслідок вчинення порушень умов правочину або вчинення делікту особа може самостійно звернутися до порушника щодо захисту своїх прав та інтересів, а порушник, відповідно, самостійно вчинити дії з метою виконання правомірної вимоги цієї особи.

У випадку необхідності звернення до іншого суб'єкта з метою захисту свого суб'єктивного права чи інтересу настає третя стадія механізму правового регулювання – правове застосування, головним *елементом* якої є відповідний *правовий акт*, що має на меті забезпечити здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків, здійснити юрисдикційний захист прав та інтересів особи або здійснити правосуддя.

ПРАВЗАСТОСУВАННЯ

Остання стадія правового регулювання – *правозастосування* – виникає внаслідок здійснення прав та виконання обов'язків, що мають бути забезпечені відповідним *правовим актом*. Напевне, ця стадія найбільше «пронизана» публічними елементами, оскільки йдеться про юрисдикційний захист прав та інтересів учасників відносин, що має державно-примусовий характер. При цьому, правозастосування виникає на підставі правочину (з метою захисту порушених прав), так і на підставі делікту. Більш того, О. О. Отраднава обґрунтовує правову позицію, що деліктне право взагалі є складним правовим інститутом, що характеризується окремим механізмом правового регулювання¹. О. О. Кот обґрунтовує висновок, що захист суб'єктивних цивільних прав є важливою стадією цивільно-правового регулювання, яка пов'язана нерозривними системними зв'язками з іншими стадіями².

Основою захисту прав та інтересів суб'єктів громадянського суспільства може слугувати справа *Metro v. Commission (Case 22/79)* у Європейському суді справедливості, відповідно до рішення якої на підставі ст. 85 та 86 ЕЕС Treaty фізична або юридична особа має можливість звернутися із заявою відповідно до ст. 3(2)(b) Regulation No 17 з метою захисту своїх законних інтересів якщо вони не були задоволені в повному обсязі³.

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання; та право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Дискусійним є проблематика способів захисту цивільних прав та інтересів учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах, адже спеціальне законодавство практично не передбачає такої можливості.

¹ Отраднава О. О. Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2014. С.4.

² Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2017. С. 4.

³ *Civil Society and Legitimate European Governance*. Edited by Strjin Smismans. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2006. P. 102.

Таким чином, така практика демонструє можливість будь-якої групи реалізовувати право на захист своїх законних прав та інтересів¹.

Досить перспективним виглядає положення абз. 12 ч. 2 ст. 16 ЦК України щодо судової можливості захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлені договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Таким чином, це дозволить виключити випадки неможливості судового захисту, що ілюструється постановою Верховного Суду України (судова палата у цивільних справах) від 19.10.2016, якою встановлено, що відносини щодо оскарження дій чи бездіяльності зборів уповноважених гаражно-будівельного кооперативу, компетенція суду, згідно вимог ст. 16 ЦК України, не поширюється, оскільки дані питання стосуються внутрішньо статутної діяльності цієї організації.

Інша можливість правозастосування лежить у площині здійснення прав та обов'язків в межах саморегулювальних організацій, тобто через механізми досудового врегулювання спорів.

ВИСНОВКИ

Отже, підведемо висновки щодо публічного порядку в механізмі регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах:

по-перше, під публічним порядком розуміється публічно-правові імперативи, які охороняють суспільні, економічні та соціальні основи держави, що визначають спрямованість державної політики та не піддаються диспозитивному методу регулювання. Публічний порядок має на меті обмежити диспозитивність приватноправового регулювання для забезпечення суспільних потреб, головним чином, в межах економічного обороту;

по-друге, механізм правового регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах передбачає взаємопов'язаність елементів, які діють на стадіях правового регламентації, правової реалізації та правового застосування та забезпечує унормування фактичних відносин, що виникають на основі реалізації права на свободу асоціації та досягнення суспільно корисної мети в межах «третього сектору» економіки, належні здійснення та захист прав та обов'язків учасників організаційних відносин, що забезпечується юрисдикційним захистом їх прав та інтересів;

по-третє, публічний порядок проявляється на усіх стадіях правового регулювання, зокрема, щодо імперативності кількості учасників (членів) юридичної особи, наявності внутрішньої структури, взаємозв'язку об'єднання інтересів з організаційно-правовою формою, виділення публічних прав та обов'язків у суспільно корисних організаціях, а також шляхом застосування державного примусу під час відправлення правосуддя.

Таким чином, механізм правового регулювання є системою послідовних послідовних дій уповноважених органів щодо формування моделі правового регулювання, дій осіб щодо встановлення правових відносин між собою та вибору відповідної моделі регулювання (нормативної або поєднаної із саморегулюванням) та форми існування відносин, а також діяльності уповноважених осіб щодо правозастосування у випадку відповідних правопорушень. При цьому публічний вплив поступово зменшується в силу утвердження громадянського суспільства та «приватизації» суспільного життя.

¹ Кочин В. В. Судовий захист прав та інтересів учасників відносин непідприємницьких товариств та установ // Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 103–105.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Anatol Dutta Civil and Commercial Matters // The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I. Edited by Jürgen Basedow, Klaus J. Hopt, Reihard Zimmermann with Andreas Stier. Oxford University Press. 2012.
2. Civil Society and Legitimate European Governance. Edited by Strjin Smismans. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2006.
3. Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. Edited by Klaus J. Hopt and Thomas von Hippel. Cambridge University Press. 2010.
4. Government and Economies in the Postwar World: Economic Policies and Comparative Performance, 1945-85. Andrew Graham, Anthony Seldon. London and New York. 1991.
5. Regulation and Economics. Edited by Roger J. Van der Bergh, Alessio M. Paces. Encyclopedia of Law and Economics, Second Edition. Edward Elgar. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA. 2012.
6. Айриш Л. Схема аналізу правомірності наложення обмежень на свободу об'єднання // Хрестоматія по некомерційному праву. Алмати. ТОО «Издательство LEM». 2007.
7. Алексеев С. С. Механізм правового регулювання в соціалістическому державстві. Москва. Юрид. лит. 1966.
8. Беляневич О. А. Аскіологічні засади господарського обороту та його стабільності: постановка проблеми // Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць за ред. О. А. Беляневич. К. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2013. С. 9.
9. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер. 2006.
10. Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.04. Харків. 2016.
11. Борисова В. И. Теоретико-методологіческие положения учения о юридических лицах // Методология исследования проблем цивилистики. Сб. ст. под ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А. Слипченко. Харьков. Право. 2017.
12. Виноградська А. М. Основи підприємництва. Навчальний посібник. Друге видання, перероб. і допов. К.: Кондор, 2007.
13. Горбенко Л. А. Суб'єкт права як категорія правознавства. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львів. 2017. С. 7.
14. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. М.: Издательство БЕК. 1994.
15. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание второе, переработанное и дополненное. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва. «ПРОСПЕКТ». 1997.
16. Доклад Спеціального докладчика по вопросу о праве на свободу мирных собраний и праве на свободу ассоциации. 10 Августа 2016. С. 9.
17. Загальна теорія держави і права. Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011.
18. Зозуляк О. І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. К. 2010.
19. Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2017.
20. Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків. 2005.

21. Кочин В. В. Судовий захист прав та інтересів учасників відносин непідприємницьких товариств та установ // Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків: Право, 2018.
22. Крупчан О. Д. Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 12, 2013 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, 2013.
23. Курзински-Сингер Е. Принципы немецкого вещного права и разграничение вещных и обязательственных прав // Сборник статей о праве Германии. № 1. 2015.
24. Махінчук В. М. Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014.
25. Отраднова О. О. Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2014.
26. Пилипенко Г. М. Інституційні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.01. Дніпропетровськ, 2012.
27. Пленюк М. Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади). Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2017.
28. Руководство по некоммерческим организациям в Системе национальных счетов. 2006.
29. Севастьяненко О. В. Правове регулювання порядку створення та діяльності громадських організацій // Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання. Збірник наукових праць К. НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. 2009.
30. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків. Еспада. 2006.
31. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. Санкт-Петербург. «Лань». 1999.
32. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини. Навчальний посібник. К. Істина. 2008.
33. Цивільне право України: Підручник. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. А. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1.
34. Черевко П. П. Створення юридичних осіб приватного права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. 2009.
35. Шишка Р. Б. Стадії регулювання господарських правовідносин // Юридична наука і практика: виклики часу. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Т. III. м. Київ, Національний авіаційний університет, 12 березня 2015 р.
36. Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. № 94.
37. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. Монографія. К. Юрінком Інтер. 2008.

**STRUCTURE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF
RELATIONS ARISING FOR ENDOWMENTS OF RESEARCH
INSTITUTIONS AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Kochyn V. V., Candidate of Science of Law, Head of
Department of Methodology of Private Law Research of the
Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of
Private Law and Entrepreneurship of NALS of Ukraine
(Kyiv)

Keywords: mechanism, endowment, legal regulation, legal reglamentation, legal implementation, enforcement.

The article examines the mechanism of legal regulation on the example of the entangles as a system of consistent consecutive actions of the authorities in relation to the formation of a model of legal regulation, actions of individuals in establishing legal relations between themselves and the choice of the appropriate model of regulation (normative or combined with self-regulation) and the form of existence of relations, as well as the activities of the authorized persons concerning the enforcement of law in the case of relevant offenses. Separately, attention is drawn to the public influence, which gradually decreases as a result of the consolidation of civil society and the “privatization” of public life.